

J'ai eu soin de l'Étalon Alezan, je tâcherai à le vendre — mais je ne puis Vous dire autre chose si non *que j'espère*, le cheval est bon; d'une forte et élégante taille. Aussi trouvet-il une quantité d'amateurs, mais points d'acheteurs ce qui cependant est l'essentiel.

Nous sommes avec nos chevaux — *pour finité d'ayant* — comme les Mamans avec leurs filles — *pour feinte d'épouseurs*. «Tout le monde voudrait les avoir — et personne les épouser, ou payer.»

Il y a une dizaine de jours, que nous avons comenqué nos séances de l'Académie de la Langue hongroise, et nous avons presque fini déjà — cette besogne compliquée et tant soit peu ennuyente.

J'espère que cet institut aura des résultats satisfaisants, et qu'il contribuera vigoureusement à rétablir la Nationalité parmis nos Compatriotes, sans quoi — *d'après mes lumières et mon opinion* — tous nos efforts, tous les sacrifices que nous venions faire — n'aboutissent à rien!

Laissez la France imiter les Anglais plus et plus — jusqu'à ce que l'anglomanie prévaille en tout — et elle sera perdue, — comme elle commence à l'être effectivement.

L'Allemagne c'est montré, dans les dernières tems momentanément, dans tout l'éclat d'une nation saine et vigoureuse — car elle a resuscité les anciens Dieux des *vieux germains*!

La Roussie commence à être redoutable — et non pas, parce qu'elle est immense — ce qui est plus signe de tout faiblesse — non pas parce qu'elle compte un million de bayonettes — et deux milles bouches à feu — mais parcequ'elle est — *russe*!

Laissez perdre les Anglais leur idiome, et ils finiront d'exister.

Sapienti pauca!

J'espère Vous revoir bientôt. *N'oubliez pas que votre présence ici est d'un avantage absolument incalculable!*

J'avais le projet d'aller à Vienne pour quelques jours — mais je crois que je l'abandonnerai.

Si seulement Vous vous laissiez gagner de faire ateler et de Vous acheminer à plus vite pour cette cité!

Adieu, cher et bien estimé Ami; après l'assurance de mon sincère respect et de se dévouement sans bornes que je Vous porte

26 mars 1828 Pest.

Széchenyi.

Közli: GÁLOS REZSŐ.

P. SZATHMÁRY KÁROLY NAPLÓJA.

(Második bef. közlemény.)

20-án született az «*Alföldi segély album*» eszméje, melynek előfizetési felhívását Kolozsvárra el is küldöttem. A délután Schlosser olvasásával telt el az indusokat illetőleg, assiria és Media szintén.

20—26. Megkezdettem Brandenburgi Katalint s ma már (26-án) az első felvonást nagyjából bevégeztem. Stein az «*Alf. Segély Album*», előfizetése felküldéséért 16 frtot vévén, Heckenastnak küldöttem. Leveleket irtam. Olvasmány Raumer értekezése Euripides felett.

26—31. E napokon folytattam Brandenburgi Katalint s ma már a II.-ik felvonást is bevégeztem. Elolvastam a «Bede Ádámot», az angol regények egyik legkedvesebbjét, mely a polgári rendnél játszik. Olvastam Raumernek a görög litteraturát érdeklő értekezését.

Augusztus 1—7-ig. E napokon a Brandenburgi Katalin utóbbi felvonásait vázoltam; olvastam Raumer görög íróit s Kölcsey Aesthetikai műveit. Az erdélyi vasut tárgyában 11-féle petíciót készítettem a gubernatorhoz s leveleket irtam.

7—11-ig. Bevégeztem a Brandenburgi Katalin III. felvonását s a negyedik felét in crudo. Olvastam Jenisch pályázatát és Engel aesth. töredékeit Kölcsey után. Irtam leveleket stb.

11—17-ig. Bevégeztem Brandenburgi Katalin IV. és V. felvonásait. Olvastam Kölcsey leveleit.

17—20-ig. Irtam a «Honnak», levelezéseket vittem s olvastam Kölcsey Aesthetikai jegyzeteit, melyek közül a kritikáról és komikumról valók ma is kitünőek.

(Szept.) 1—8-ig. Előkészületek a tanításra. Hetedikén kezdtem meg a a tanítást a következőkből: világtörténet: ókor; litt. hist. (ókor), államtan és magyar történelem.

8—17. Sulyos napok. Arankám 10-én lebetegült s egy kis fluval ajándékozott meg. Másnap magam is rosszul lettem hülés következtében. 16-án lettem jobban; hozzá is fogtam Br. Kat. 2-ik átdolgozásához. Közben különösen históriai studiumok, mikor betegségem miatt lehetett.

22—1-ső oct.-ig. Megirtam Máramaros Szigetet a «Tisza bölcsője» c. cikk számára; mintegy 7 ivnyi terjedelemben. Olvasmányul folyvást az ókori tanulmányok szolgáltak.

(Okt.) 17-én ijével nem alhatván, született «Mátyás Gömörben» eszméje, mint történeti népszimnű. Ebben Mátyás, mint *demokrát király* jöne elő — ami volt is, az olygarcháknak körmére vervén.

20—3-ik nov.-ig. Utazás a Szilágyba irodalmi s magány célból. Vizsgálatok Somlyón, Krasznán és S. Ujlakon. Ez utóbbin egy szép román bazilika feltalálása. Osztály- és vagyon tisztázás László testvéremmel. Az ujlaki bazilika rajza. Krasznai kelta régiségek. Népdalgyűjtés stb.

3—23. Historiai előkészületek; a «Tisza bölcsője» végleges kiállítása, befejezése. Előkészületek az órákra. Előkészületek Dugonics élet-rajzához, Dugonics méltatása.

24—Dec. 26-ig. Annyira elfoglaltam magamat, hogy a napló folytatására sem maradt időm. Irtam egy beszélyt «A barátság határa» a Fővárosi lapok számára.

18—23-ig. Kolozsvártt mialattam átvenni a gróf Mikó által az enyedi tanodának ajándékozott 2000 darabnyi éremgyűjteményt. Ugyanez idő alatt megkezdtem az adatgyűjtést «Bethlen Gábor» életrajzához. Olvasmányaim ez idő alatt többnyire magyar irodalmat, világ- és honi történelmet illetők.

26—31-ig. Megkezdtem az Arany «Koszorúja» számára készitendő beszélyt. Későn küldvén vissza a szigetiek Br. Katalint, kénytelen voltam az egész 24 óra alatt leiratni és corrigálni; úgyhogy 30-án csakugyan felment a pályázatra. Hogy kellő időben érkezik-e, nem tudom.

1864.

(Jan.) 1—3-ig. Ugyanazon napon, melyen szegény Thakeray meghalt, kezdettem meg egyik szép regényét «Esmond Henriket» olvasni. Szép és nemesen érző szív; megérdemli azt a méltó szánalmat, mellyel a világ összes irodalma kíséri. Mi megsiratjuk a franciák, angolok, németek stb. nagy szel-
lemeinek eltávozását; a mieinknek életéről és haláláról alig tud valamit a világ. 3-án estve már be is végeztem a 4 kötetes regényt.

4—12-ig. E napokon két nagyobb dolgot igazítottam. Egyik egy Aranyrak írott novella «*Pár lap egy régi krónikából*», egészen XVII-ik századi krónika-stylusban. 10-én fel is küldém. Másik egy műkedvelő előadás: *A mama, a helybeli kisdédóvó* tőkéjére. Bruttója volt 92 frt 34 kr. s egy arany. Nettója 76 frt 14 kr. s 1 arany. 10-én ezt is átadtam a consistoriumnak. Olvasmányul a [napokban az «Anemonen», — könnyebbekül egy német párisi illusztrált historia (igen érdekes), az enyedi Szász—Péterfy dolgok s a «két Baresay» szolgáltak. Ez utolsót előadásra javítom is. E hó 7-én a diligentia is beállott.

12. Egy dráma meséje ötlött fel előttem a mai viszonyokból: «Mátyás Erdélyben». A Ráth Benedek-féle felkelés. Megpróbálkozom vele.

12—15. A Mátyás király Erdélyben féle mese csakugyan létre jött, mint vigjáték 3 felv.-ban. Már 23-án estve be is volt in brutto fejezve. Az Anemonen első kötetének felét elolvastam. Érdekes, eddigi historiákban fel nem található adatok. Magyarország története mellett. Valódi nyemremény reám nézve. Több érdekes helyet jeleztem ki, némelyeket ki is akarok dolgozni: p. a Vesselényi — Nádasdi összeesküvést. Horváthban is kaptam drámatárgyat, a Laczkovics-féle összeesküvést Zs. alatt. 23-án estélyre voltam híva. Az ily mulatság, mely kártyázásból áll s reggeli 5—6 óráig tart, nem nekem való. Először, mert nem mulattat, másfelől mert egészségemet támadja meg s egy másik napot elrabol, pedig «Times is monney». Többé nem is megyek, vagy nem maradok. Több beszély-tárgyat jegyeztem ki.

25-én. Ma a Szilágysági lelkészekhez és mesterekhez írok a népdalok stb. tárgyában. Nem tudom, lesz-e siker?

26—febr. 5-ig. Alapot vetettem egy már régebben megpendült regényhez, amelyhez 3-án «A kísértés napjai» cím alatt hozzá is fogtam. Nehéz tárgy a jezsuiták magyar gazdálkodását tárgyzó. — Olvasmányul: Lampe, Salamon, Párizspápai stb. egyházi történetök szolgált; különösen az elsőnek a prot. tört. sokat köszönhet. — Az első kötet Anemonent is befejeztem. A téli cerresurák folytak.

febr. 5—20. Értekezést készítettem a S. ujlaki kis román egyházzól, a muzeumi gyűlésen felolvasandót. Írtam 5 ivet a «Kisértés napjaiból». Fenn voltam Kolozsvártt, mint küldött Gr. Mikónál tisztelkedni a kapott pénzüjteményért. Kétszer voltam nála ebéden s igen szívesen fogadott; búcsúkor megölelve kísért az ajtóig. 15-én megtartottam a felolvasást, nem épen kedvezőtlen sikerrel. E közben az Anemonen 2-ik kötetét félig áthalladtam. Szemeim az erőltetett munkát megbánták. Ugyanekkor (15-én) adtam át a kolozsvári szintársulatnak *Mátyás király Erdélyben* című színművet s már ma, 20-án játsza is. Félek, készületlenül.

febr. 20—márt. 18-ig. Csaknem egy hóig akadt meg a napló jegyzetek vitele épen a munkasokaság miatt. Legtöbbet kellett foglalkoznom az iskola éremgyűjteményével, melyet rendbe kellett szednem és összeállítanom; az ujon gyűlt pénzekeket meghatározni stb. Ezen kívül regényemet is folytattam, de csak lassacskán. Olvasmányul Renan Jézus élete és az Anemonen II-ik kötete szolgált. A Mátyás király Erdélyben című darabbal két próbát tartottam. Levelezések. Anyámért fizetés (117 frt) Csukásnak.

márt. 18—23-ig. E napok egyikén egy gyűrűt láttam, mely a francia forradalom elején huszárok által meggyilkolt egyik francia követ ujjáról való volt. Örökségül hagyta ugyanazon székely huszár, Bogdán... kire a gyalázatos tény bizva volt.

márt. 23—ápr. 5. A «kísértés napjait» félben hagytam. A clerus Renan Jézus élete miatt így is fel lévén lázadva, regényem ezuttal risquirozva lenne. Helyette a Mátyás korában játszó «Kosztolányi hölgyeket» vettem elő, melyet kolozsvári könyvtáros Stein János 400 forintért elakudott. Ebben a mai napig 10 ívet irtam. Most (4-én) vettem hírét a «Katalin» sorsának is, melyet a Karácsonyi jutalom helyett csak dicsérettel említendőnek jeleltek. A jutalmat nem is reméltem. Absolut becsü müre lévén kitűzve a díj, ha érdemelte volna, se merték volna kiadni a tudós urak, félvén a kritikától. A «Tatárokat» visszaküldték, miután 2 év alatt kétszer fogadták el a Nemzeti színháznál s egyszer sem játszták el. Szép eljárás!

ápr. 5—15-ig. A «Kosztolányi hölgyeket» folytattam, megírtam belőle eddigelé 25 ívet. Ugyanez idő alatt olvastam Arany «Buda halálát» is. Az eposzok egyszerű szépségeivel bir ugyan, de költészete kevés s alig van hely, mely elragadó legyen, mit főleg a mesének kevéssé érdekessé tételében keresek.

ápr. 15—24-ig. Írtam 9 ívet a Kosztolányi hölgyekből. Ma kezdtem meg a Kompolti kisasszony című beszélyemet Vadnai naptára számára. A «Kosztolányi hölgyekből» 2 ívet corrigáltam.

Ápril 24—máj. 6-ig. Kolozsvárt jártam, mint küldött, egyházi főjegyzőt választani. Leginkább az érdekelt, hogy talán a kolozsvári tanárok fizetés-felemelési kérdése szóba jő. De elhallgattak. Gyönyörű viselet a mélt. arisztokrátiától! Nemcsak elleneztek, hanem még titkos vizsgálatot tettek utánok! Írtam pár ívet a «Kompolti kisasszonyból». Kijavítottam 10 regényívet.

máj. 6—19. 7-én indultam Vásárhelyre, hol igen szívesen láttak s eleget is dolgoztunk. Megnéztük az illető tanoda gyűjteményét s a szép Teleki-könyvtárat, 18-án estve jöttem haza. Ettől kezdve befejeztem a Kompolti kisasszonyt s ezt 15-én fel is küldöttem Vadnainak. Írtam Aranynek is.

máj. 19—jun. 19. Épen egy hóig nem értem reá, hogy e naplót folytassam. Ez idő alatti irodalmi működésem röviden: befejeztem a «Kosztolányi hölgyeket». Mint a többivel, úgy ezzel sem vagyok megelégedve, de a hiba nem enyim. Kiadóink nagyobb terjedelmű munkát nem vállalnak s a mesét kell szabni a terjedelemhez. Itt előre ki volt kötve a 20 ív. Ennek vagy 1, vagy 4 kötetnek kellett volna lenni. Levelezést indítottam a tanodáknál lévő «önképző társulatok» tárgyában. Előadattam a «Mátyás Erdélyben» című darabot nagy közönség előtt 150 frt jövedelemmel, melyből 100 a magyar írói nyugdíj intézeté.

jul. 8-án indultunk utnak Munkácsra, per Kolozsvár, Deezs, N. Bánya és Sziget. Ez utóbbi helyre 14-én értünk. Mindjárt aznap hajdani tanítványaim éji zenét adtak. Harmadnapra Szöllösy Balázs bankettet rendezett. 17-én átnéztünk nőmmel Szlatinára, hol a főbányát fényesen kivilágítva találtuk. Felséges látvány volt. Ugyanitt akadunk a sóművelés legkezdetlegesebb nyomaira, fa-eszközökkel és ki-áztatással. Ezeket lerajzoltam. 21-én eljöttünk Szigetről és 22-én meg is érkezünk Munkácsra.

22 jul.—aug. 5-ig. Uti törődés és nem egészen nyugalmas helyzet miatt nem voltam képes munkához fogni. E helyett Scholzenak egy «Napoleon egyipti hadjárata» című regényét olvastam el, mely az egyipti dolgokat inkább népismertetési, mint régészeti szempontból elég ügyesen ismerteti. Elolvastam Asbóth emlékirata is, ki Görgeit határozottan árulással vádolja. Az erdélyi dolgokról tett iratai *nem* hívek. 4-én Ungvárra mentem Lehoczkyyal megtekinteni a várat stb. A Mária Ter. által püspök Bacszinszkynek adott kocsit is láttuk. Egy roppant négyszögű láda, kerekekre téve, legalább 20 mázsa. A vár XVI—XVII-ik századi erőd némi nyomaival a régibb kornak (Drugeth-cimer), minden ronda és elhagyott, itt úgy, mint a püspöki lakban is. Különbön gyönyörű lak lenne. 5-én tértünk vissza, a szerednyei bort is megkóstolva. Vahot I. nem nagy renomméjára járt itt az irodalomnak. Mutatták a pincét, hol 2 napig ivott egyfolytában. Hazajöve, az Anem. IV-ik kötetéből tettem jegyzeteket.

Aug. 5—8. Egy kis beszélyt kezdtem, Péter diák bibliája című, melyből 6-án délig egy sűrű ívet megírtam. 6-án délután mentem fel a szolyvai fürdőt megnézni apósommal. Semmi nevezetes. A hársfalvi hársfák miatt szép hűvös hely. Történetileg kevés érdekes, kivéve, hogy egész Beregben (Pudpolócz, Szelestó, Szuszkó, Klacsanó) kapják a bronz régiségeket. Lehoczky által én is hozzájutottam vagy 9 darabhoz.

8—16. 9-én kezdtem meg a *Péter diák bibliája* című beszélyt folytatni. 12-én már be is fejeztem. 14-én «*Egy kézzszorítás*» címűt, de ez mai utazásunk miatt elmaradt. Ez idő alatt másoltam és másoltattam több Bethlen G-ra vonatkozó adatot s olvastam Elie Berthet «Les catacombes de Paris» című regényét. Elég érdekesen, frappánsul írva Hugo és Sue romant. modorában, de ezek irányregényszerű célzatai nélkül.

17-én indulunk vissza.

23-án érkezünk Nyiregyház, Várad-, és Kolozsváron át Enyedre.

25-én már újra Vásárhelyre indultam, hova 26-ik délután megérkeztem a természetvizsgálók zömével. Itt a geol. szakgyűlésen jegyzővé választottak, de már 1-én vissza kellett indulnom, bár még 30-án Vécson, a regényes középkori várban voltam, megismerkedvén Rómer Flóriszal, Dudikkal és Henszlmannel közelebről. Ugy szintén egy angol touristával, Patterson Arthurral, ki hozzám el is jött. Jövet a gerendi egyházat szemléltem meg.

Sept. 1-étől 4-ig a «Péter diák bibliája» kijavítása, az «Egy kézzszorítás» című beszély befejezése s a Bethlen-féle adatok szerzése foglalt el, egy tudósításon kívül, melyet a Vasárnapi Ujs.-nak küldöttem. Többi időmet leginkább a reámözönlő vendégek vették igénybe, Dr. Lengyel György s Patterson huzamosabban időztek nálam.

18-án Fehérvártt voltam a püspöknél ebéden s megtekintettem a szépegyházat és Hunyadi stb. sírokat. Ez idő alatt tanításaimat is elkezdtem s szakadatlanul folytattam. Olvasmányul szolgált Kant és Mommsen.

26-án fogtam a Kemény-levéltár rendezéséhez századok szerint s másoltam egy néhány oklevelet Rómerék Régészeti füzetei számára. A gerendi egyházat későbbre hagyom.

26—30-ig. A Kemény-féle levéltárat rendeztem századok és évsor szerint. Kiírtam belőle azokat, melyek Kemény János jelleme tisztázására vonatkoznak s a Bethlen-féle adatokat, amelyek száma már a 200-at közelíti.

1—15-ig. Folytattam a Kemény-féle adatok összeállítását. A kisdedőv ügyében felszólítást írtam. Mükedvelői előadásra készítettem a fiukat, miután előbb rendeztem őket s a nők játékát állandósítottam. A Vahot *Farsangi iskolájára* készültek. Olvasmányul ez idő alatt a *Régészeti füzetek* szolgáltak.

15—30-ig. Írtam Rákóczi Erzsébet című beszélyemet a *«Hazánk s a külföld»* számára. Kemény Jánosra adatokat szereztem. Felvettem és vétettem az enyedi várkastélyt régészeti tekintetben. Előkészíttem a mükedvelői *«Szerelem és pezsgő»* című vígjátékra, melyet nov. 6-án elő is adtak. Olvasmányul szolgáltak a Kemény János rabságára vonatkozó történelmi könyvek.

nov. 1—10-ig. Készület Kolozsvárra, hova részint a gr. Mikó által adományozott könyvek végett, részint Kemény Jánoshoz adatokat gyűjteni indultam. Ugyanez idő alatt *«Rákóczi Erzsébetet»* is kijavítottam s felindítván. Az *«Ország tükrének»* kérték arcképemet. Ez már harmadizben történik. Szinte csodálom, holott én egyik irodalmi complotban sem vettem részt soha. Azt hiszem, nincs kit fogjanak a kiadásra, mert már korunkban azt is kiadják, ki jó nagy sárgarépákat termeszt. Legyen nekik akaratjuk szerint Engem sem kiadásnak fel nem emel, sem mellőzésök le nem sujt. Nagyon közönyös reám nézve. Nem azért, mit eddig tettem, hanem amit ezután tenni akarok, várom, hogy emlékezetet szerezzen felőlem.

10—13. A fennebbi napokról elfeledtem feljegyezni egy elég fontos munkát *«Katalin»* átdolgozását. Ez már végét érte s a napokban már másolom és javítom. Olvasmányul Salamon F. *«Magyarország a török uralom alatt.»* Tanulmányul eddig Media, Egyiptom és Assiria építészetének most harmadizbeni átnézése.

nov. 15—dec. 8. *«Katalin»* lemásolását befejeztem. Egészen más alapon készült el s más név alatt, talán *«Dicsvágy és szerelem»* fog pályázni a Teleky-jutalomra. Annyit már most várok tőle, hogy a szinpadon megáll. Olvasmányul Salamon *«Magyarország a török hódítás korában»*, Rosty utazása stb. szolgált. Dec. elsején fogtam az *«Ország tükre»* részére egy beszélybe, melyet 7-ikén be is végeztem. Címe *«Játék a szívvél»*. Kornizs Bold. esetét tárgyazza. Eleje vonatott, hátrább elég eleven. Egy kis tragédia.

dec. 8—16. Egy terjedelmesebb beszélyt *«A kassai napok»* cím alatt írtam a *«Felvidék»* című lap tárczájába. Régi ígéret kötelezett reá. Olvasmányul szolgált A Hóra had története Telekitől, Felfordult világ Jókaitól; Végváriak Józsikától s egy pár Budapesti Szemle. A mükedvelőkkel 15-én. Fáy Régi pénzeit adattam elő a kisdedőv és adósság törlesztésre. A előadás meglehető volt.

16—31. E napok két nagyobb vállalatom előmunkálataira lettek fordítva, melyek egyike: a *n. enyedi ref. főtanoda története* a Budapesti Szemlébe, a másik «Az enyedi kastély történeti és építészeti szempontból» a «Régészeti füzetek» számára készül. Pár nap óta azonban beteg vagyok s írásra nincs kedvem. Mellemnek a könyvpor különösen árt. Adjon Isten jobb évet minden tekintetben!

1865.

Jan. 1—31. Egy kerek hónap telt el s dolgaim miatt nem érkeztem a leélteket bejegyezni. Az 6-év betegséggel végződött s az új azzal lett elkezdve. De egy hét alatt jobban lettem s azonnal hozzá láttam *A gyulafehérvár—enyedi ref. Collegium történetéhez*. Ma febr. 1-én annak első ciklusa; a gyulafehérvári iskolák története mintegy 16—17 irott iven készen van. Sok előkészülettel járt részint a külsőbb (?) iskolák története részint az eredeti okmányok átnézése miatt. Az eredménnyel meglehetősen meg vagyok elégedve. Hiszem, hogy helyet pótol; kötelességemnek tartottam Gróf Mikónak ajánlani. Nem hízelgésből, mert ennek értelme nincs, hanem mert Enyed feltámadását neki köszönheti s mert a forradalom után ezeket áldozott az iskolának. Különben a mű először a «Budapesti Szemlében» fog világot látni s aztán 300 példányban külön nyomatban. Mellék-olvasmányul Sacken gróf «Kathekismus der Baustyle» szolgált, melyet kedvem lenne magyarra fordítani.

Febr. 1—20. Ez idő alatt irtam a «Koszoru» számára egy beszélyt «Egy költő a XVI-ik századból» cím alatt. Balázs Sándor nejével Bognár Vilmával nálam lévén szállva, ez néhány napomat elvette, aztán 3 napig fektüdtem s még mai napon sem vagyok jól. Olvasmányul a «Budapesti Szemle» régiebb füzetei.

Febr. 20—márt. 1. Előtanulmányok «Az ábrándozók» című történet regényhez. Ez a «Kisértés napjai» című, már egyszer félben hagyott regény átalakítása. Iránya címjében van. Friebeisz Ferenc felszólítására készül. Tárgyalja a Vesselényi-féle összeesküvést s protestans üldözést. Ugyanez idő alatt Csereit is átnéztem, ki tudja már hányadikszor.

Márt. 1—ápr. 1-ig. Bevégeztem az «Ábrándozók» 1-ső kötetét s egy «Huszt ostroma» című novellát a «Máramaros» számára. Elolvastam Herbert Lucían Napoleonát (20 füz.), semmi alakító képesség, még csak nem is tömbítés(?); de mert francia fércz, kell nekünk. Hozzá fogtam a III. Napoleon «Jules Césarjához» is. A hó végét betegeskedéssel töltöttem el.

Ápr.—máj. Irtam egy novellát Emilia számára «Nagy Károly leányai» címmel. Egy más Aranynak «Egy magyar költő a XVI. századból» cím alatt.

Jul. 1—jul. 20-ig. Az «Ábrándozók» II-ik kötetéhez és Prescott V. Károlya fordításához egyszerre fogtam hozzá. Eddigél kész van 14 iv az elsőből s 18 a másodikból. 5-én Maros-Ujvárt, 16-án Toroczkót és vidékét néztük meg. Az elsőnél a rom-akna, az utóbbinál az ugynevezett «Kő» leptek meg.

Jul. 20—aug. 14-ig. Befejeztem az «Ábrándozókat». Mindössze mintegy 60 irott iv. A Prescotti-fordítás iveiből is kijavítottam az első könyvet s fel is küldöttem.

Aug. 14—20. Az «Ábrándozók» korrekturáját befejeztem. Irtam egy cikket Hunyadvár fölépítése érdekében. Ez utóbbi napon már a fordítás folytatását is megkezdém.

Aug. 20—sept. 1. Ez idő alatt irtam a «Fővárosi lapoknak» «Kövári Katalin» című nagyobb beszélyemet. Ennek hatása alatt kaptam Greguss A.-tól levelet, hogy a Kisfaludy társaság részére regényt írjak. «Bethlen Gábor ifjúsága» című mesémet választottam, mely a jellemek tulságait fogja felmutatni. II. kötetben. Erre maig (sept. 2) az előtanulmányokat meg is tettem. Holnap kezdem az írást.

Sept.—jan. 1. 1866. Ez idő alatt annyi sürgetős dolgom volt, hogy naplót egyáltalában nem érkezttem írni. Nagyjából azonban a végezteket mégis följegyzem. «Bethlen Gábor ifjúságát» december 20-ikáig teljesen befejeztem, úgy szintén Prescott V. Károlyának fordítását is, melyből az utolsó könyv hiányzott volt. Olvasmányaim voltak *Payet* utazása Magyarországon, Archeologiai füzetek. Az angol parlament May Erskintől. Ez adta azon gondolatot, hogy a magyar törvényhozó test fejlődésének rövid rajzát megírjam s e végett Béla jegyzőjét s Szalayt Zsigmondig már átnéztem. Együttal tanulmányozom a Magyar lovagkor történetét is; ezek jövőben kiadandó művek lesznek. A Kemény-levéltár regisztrumához is hozzáfogtam.

A fennebbi olvasmányokból kifeledtem néhány regényt. Szüret alatt pedig a szilágysági kirándulást, melyet nagy részben a Szilágyság tanulmányodira fordítottam. Valkón a várat tekintetem meg. Zilahon gyűlésben is voltam. Bejártam a következő helységeket: *Boján—Csozér, Kraszna, Varsolcz, Perecsen, Somlyó, Ujlak, Nagyfalu, Bagos, Valkó, Ilosva, Sarmaság, Hidvég.* Ezek közül csak az aláhuzottak vannak tüzetesebben megtekintve.

1866.

Ez év elején is annyira el voltam halmozva teendőkkel, hogy e napló folytatására nem maradt időm. Azért csak utólagosan kell feljegyezniem, ami és ahogy eszembe jut.

Legtöbb időmet a Kemény-féle levéltár rabolta el; de ezzel már most ide s tova készen is leszek. A komolyabb, történeti becsüek a magyar akad. gyűjteményei között, a curiosumfélék Ráthnál fognak megjelenni.

Ezen kívül két beszélyt irtam, «*A kilencz Bánfi leány*» és «Fekete retek» címűeket, több polit. levelet a «Honban», Kol. közlönyben.

Februárban *Pesten is jártam, a város a forradalom után felvett kölcsöne* elmaradt részleteinek elengedését kéri a Császártól. Egy hét mulva kaptunk kihallgatást a királynál. Szívesen fogadott. Midőn beszédemben Enyed romlását említém, azt mondá magyarul: *fájdalmas tudomásom van róla* s végül minden jót ígért. Vederemo.

Ápr. 1-től 29-ig. Ez alatt a Kemény-féle gyűjtemény curiosumai egy részét «Magyar történelmi csemegék» czim alatt sajtó alá elkészítém. Irtam több ujság-cikket. Összeolvastam a többi historiai becsü Kemény-leveleket is. Ez is csak kiadóra vár. Toldy ígérte, de vaeljon nem tartja-e jónak honorariumot és helyet megtartani?

A Csemegék ígéret szerint folytattatnának; akkor ezen általános czimet gondolnám neki: «Magyar történet levelekben». Ma fogok egy már meg-

kezdeti beszély: «A vetélytársak» című folytatásához. Olvasmányaim ez idő alatt leginkább régészetre vonatkoztak; ezek között különösen egy nagyobb német munka a görögök életéről.

Apr. 29—máj. 22. Ez idő alatt különösebben a régi költészettel foglalkoztam s Heckenast egy ajánlata folytán Balassa Bálintot (I) dolgoztam ki.

11-én még megindultam hemoroidal bajaim daczára, melyek most mutatkoztak először, a székely udvarhelyi tanári értekezletre s abban, hála Istennek, tevékeny részt vehettem.

Már Vásárhelyt megkezdettem működésemet; ott a Teleky könyvtárt tüzetesen megvizsgálván és lejegyezgetvén. Innen a Sz. Györgyi Vürtemberg (?) kastélyt megtekintvén, harmadnapra beértünk Sz. Udvarhelyre; Első dolgom volt «Székely támadt» várat megtekinteni, aztán a cath. templom és gymnasium körét.

Jövet Fehéregyházán (Petöfy temetője, Haller gróf kast.), Segesváron keresztül (egyház, vár megtekint.), Erzsébetvárosban (Apafi-kastély, templom) Meggyesen át Küküllővárra (ép várkastély) s Bethlen Sz. Miklóson (egészen kijavított Bethlen Miklós-féle kastély) jöttünk vissza 18-án.

Máj. 18—19-én, 20-án, 22-ig. Balassát irtam meg s egy ujságba való referátát a gyűlésről.

22—77-ig. A «Fővárosi Lapok» számára egy kis utirajzot irtam: «Körút Erdély közepén» címűt, melyben a Teleky könyvtár leírása s a székelyek, századok jellemzése a fő tárgy. — Olvastam Torquato Tasso Gerusalemme liberatáját. —

Máj. 22—jun. 20-ig. Irtam egy beszélyt Papp Miklós naptára számára «A tanár futása» czímmel, melyben némely hanyag professzorra kivántam hatni. Aztán egy társadalmi beszély következett Balázs lapja «Magyarország és a nagy világ» részére. «Pár lap egy nevelő naplójából» czímmel (pályamű). Megirtam Küküllő várát is ugyane lap számára. Olvasmányaim a pragmatica sanctio Salamontól, a Fundgruben Kemény Józseftől.

Jun. 20—30—jul. 2-ig.

Jul. 5-én indultunk el Munkácsra. Somlyón pár napot mulattunk, Munkácson több mint 7 hetet. Máramaroson és Sz. Somlyón keresztül 13-ik sept. értem haza. — Annyit mondhatok, hogy soha az idő elvesztegetésének ennyire fájdalmas érzetével nem találkoztam; a számolat nehezebben nem esett. Megkezdettem «Lucanus» című tragédiámat is. — Olvasmányaim közt nevezetesebbek Asboth utazása, a Fundgruben Kemény Józseftől.

Sept.—oct.—nov. 21-ig. Ez idő alatt a tanodai foglalkozásomon kívül, érdemileg nagyon keveset tehettem. Nem akarom magam előtt titkolni, hogy ennek oka *elkedvetlenedés*. Elkedvetlenedés irodalmi viszonyaink miatt. Mind Toldy, mind Csengeri szentelenül jártak el tudományos működéssel szemben. Mindkettő biztatott és megcsalt. Ennek aztán lett eredménye a *határozatlanság*. Nem tudom, mihez kezdjek. Nagyobb műhöz fogni a megjelenhetés reménye nélkül nem olyan, mit elbirjak, már csak családom érdekében is.

Mindezek mellett irtam egy beszélyt Friebeisznak «Vetélytársak» címűt (Kemény, Hunyadi) hozzá fogtam az enyedi kastély történetéhez; irtam egy

vezér cikket az Erdélyben felállítandó reáliskolákról, összeállítottam a Kemény-féle levélgyűjteményt.

Nov. 1-én Reményi Ede jött hozzám, kit reá vettem, hogy a főtanodai zenekar részére is játsszék. 100 forint alapított. Ezenkívül cserére léptem vele a múzeum érdekében. Elmenetele után rendeztem kis régészeti gyűjteményemet az iskola számára, mely eddig is több szép darabot foglal magában.

Ezeket megelőzőleg fényképezést is tanultam Orbán Balázstól s a negatívokban nyertem is egy kis jártasságot. Ennek célja régészeti működés lenne.

Olvasmányaim leginkább történelmi és politikai tárgyuak. Többek közt Mohl Róbert, Salamon F. Pragmatica sanctioja stb.

Nov. 21-től az év végéig. Előbbi feljegyzéseim óta következőkkel foglalkoztam:

— A Kemény levéltár szemelvényeiből resumét készítettem s felküldöttem az akadémiának (Salamon F. kezébe.)

— Az *«enyedi kastély történetét»* megírtam — s felküldöttem Romer Flórisnak.

Irtam egy beszélyt a «Fővárosi Lapoknak», *«A püspök leánya»* címűt.

— Apróságok a *Vas. Ujs.* számára.

— Irtam egy felszólítást az iskola régészeti gyűjteményei érdekében.

— Végre irtam egy felszólítást a «Magyar lovag világ» története érdekében. Nem tudom, ajánlkozik-e reá előfizető. Addig, míg ezt nem látom, magához a leíráshoz nem foghatok.

Olvasmányaim ez idő alatt többnyire a középkorra vonatkoztak. Schlossert, s még néhány más írónak, Veber Györgynek különösen, műveit néztem át. Végre Szilágyi S. Magyar vértanuk című könyvét.

Ezenfelül, pár kisebb rendű regényen kívül gyeagélkedésem alatt elolvastam ifj. Dumas Clemenceauját. Plastikusan kidomborított rettentően szép mű az élet (francia) teljes igazságával. Nálunk a társadalmi regénynek annyi életet kölcsönözni nem lehet, mert hála Isten, nincs annyi anyag miből. —

Terveim a jövő évre:

1., A *«magyar lovagvilág»*, ha lehet.

2., *Néhány beszély* a lapoknak.

3., *Somlyó és vidéke* helyirata.

4., *A középkor története* isk. czélra.

5., Az enyedi osk. története befejez. (Bethlen G. adatai fürkészte.)

Csak egészség lenne; a mi ritkán van!

1867.

Martius 2-án. Ma teszem le az első betűt az új regényemből «A mi sebeink» vagy nyomorultaink címűből. Ennyi ez évi működésem összesége.

Jul. 10-én. Annyi dolgom volt, hogy nem érkeztem bejegyezni. Most is csak röviden jelzem, mi martius óta történt. Irodalmi működésem, a mennyire eszembe jut, a következő:

1., A «Fővárosi Lapoknak» egy novella Arany bulla nevű.

2., A «családi körnek» ugyanaz «Amit az ember nagyon kíván» című.

- 3., Czikkek szilágyi vasutat illetőleg a Honnak, ugyanoda nevelésügyi cikk.
- 4., N. Enyed története, Gyulafehérvár a Vas. Ujs. számára.
- 5., Czikkek a «Kolozsvári Közlönynek». Zilahi tanári értekezés stb.
- 6., Vita czikkek a «Hazánk és a külföldnek»-nek.
- 7., Beszéd Kemény Jánosnak, Gr. Péchynek.
- 8., *Felszólítás az enyedi kisededóvó ügyében.*
- 9., Rövid kastélytörténet az Archeol. közl. számára.
- 10., Egy Zilahon felolvasott értekezés a gymnasiumban alk. históriai tanításról.

Mult hó végén merült fel azon eszme lelkemben, hogy tanárnak, ha hivatását felfogta, lehetetlen a párizsi óriási ipar kiállítás megtekintését elmulasztani. Sok áldozattal jár részemről, de meg kell lenni. Holnap indulok. Adja Isten, hogy a siker meg feleljen a hozott és hozandó áldozatnak.

Aug. 8-án érkezünk haza Párizsból. A költséget nem sajnálom. Mintegy 400 frtba került utunk, melyet Pest, Bécs, Linz, München (itt egy napi szünet) Stuttgart és Strassburgon át tettünk. 1858-tól Párizsi roppantul megváltozva találtam. 10—20 ezer ház épült ez idő óta. A kiállítás nagyszerű volt. Sokat láttam, jegyeztem és tanultam.

Haza érve sürgősen munkához fogtam. A főiskola történetét kellett befejeznem. Mondhatom, nehéz munka volt, kivált vége felé, hol az adatokat mondhatni utczáról kellett szednem. Aug(usztus), september, october és november, egy novellán kívül (Szegény Laczi!) még egy kisebb czikkem Thali számára. Kiállítási leveleket Emiliának irtam, különben a régészeti rész kidolgozatlan. *December elején bevégeztem a főiskola történetét. Ebből a tanodának az a haszna is volt, hogy levéltára történeti részét egyuttal rendeztem s egy csomó adatot gyűjtöttem.*

Novemberben néhány kirándulást tettem Fehérvárra régészeti érdekből.

Dec. 1—31. A «Beszély elméletét» irtam a Kisf. Társaság számára. E hóban meg kellett volna jelenni az enyedi főiskola történetének, de a bécsi nyomdász megcsalt.

Közlő: GULYÁS JÓZSEF.

RÁKOSI JENŐ ZIVUSKA JENŐHÖZ.

Budapesten 911. Julius 6.

Budapesti Hirlap Szerkesztősége

Kedves Barátom,

csodálkoznom kellene rajta, ha nem pusztá forma kedveért tenné fel a kérdést, hogy emlékezem-e a névére. A maga neve olyanféle emlék rám nézve, mint egy fiatal embernek utóbb be nem teljesedett fiatalkori álma. Igen gyakran eszembe jut a neve. Én annak idején a maga drámájában egy ritka tehetség lelkét sejtettem meg. Ezért exponáltam magam érte. De maga igen különös ember. Büszkeség és önérzet valamivel több magában, mint amennyi ahhoz szükséges, hogy mégis egész ember legyen az ember. Maga sem nem szeretett engemet eléggé, sem nem bizott bennem eléggé. Nem az én érzéseimre hallgatott, hanem a külsőségekre, melyek drámája sorsának nevezhetők. Visszavonult és a maga útján járt. Ez is szép, könnyen bele nyugodtam, mert azt tartom, az igazi tehetség olyan mint a terhes asszony.